

Н. ЖУЛКАНИЧ

(Ужгород)

**АГРАРНІ ВІДНОСИНИ НА ЗАКАРПАТТІ
(ДРУГА ПОЛОВИНА 40-Х – 90-ТІ РОКИ ХХ СТ.):
ІСТОРИОГРАФІЧНИЙ ОГЛЯД**

За радянських часів закарпатське село другої половини ХХ століття досліджувалось як складова частина історії селянства України, зокрема її західних земель. Водночас в опублікованих працях виокремлювалися певні особливості цього регіону, зумовлені не тільки специфікою його історичної долі, але й тим, що порівняно з іншими частинами України, радянська влада на Закарпатті була встановлена значно пізніше, а отже і зміни в аграрному секторі та становищі селянства мали свої особливості.

Однак, методологія аналізу та характеристика соціально-економічних відносин і матеріально-побутових та культурних змін, що відбулися в закарпатському селі впродовж другої половини ХХ століття, була такою ж, як і стосовно історії селянства радянської України загалом. Головні її принципи, як відомо, полягали в тому, щоб обґрунтувати об'єктивну закономірність ліквідації дрібноселянських господарств, добровільний характер створення колгоспів, як єдиний шлях підвищення ефективності аграрного сектору та докорінних матеріально-побутових і культурно-освітніх змін на селі.

Власне під цим кутом зору досліджувалися насамперед, соціально-економічні перетворення у закарпатському селі на етапі становлення радянської влади та колективізації дрібноселянських господарств, що охоплював період з кінця 40-х і, фактично, до середини 50-х років. Саме на цьому етапі дослідники поряд з відзначенням загальних закономірностей процесу, акцентували увагу на місцевих особливостях становлення в Закарпатті соціалістичних виробничих відносин, особливо на селі, внаслідок суцільної колективізації. Це було властиво деяким публікаціям з історії селянства України [1], зокрема, західноукраїнського регіону [2].

До найхарактерніших особливостей соціально-економічних перетворень у закарпатському селі в процесі становлення і зміцнення радянської влади та соціалістичних виробничих відносин, автори публікацій наголошували, насамперед, на відносно мирному характері колективізації, відсутності масового руху опору радянському тоталітарному режимові, що було зумовлено, на їх думку тим, що в краї ще досить істотна роль належала місцевим партійно-радянським функціонерам, колишнім діячам комуністичних організацій Закарпатської України, які були досить добре обізнані з специфікою соціально-економічних відносин в області.

Природно, що у названих публікаціях ці процеси на Закарпатті висвітлювалися переважно фрагментарно. Детальніше вони аналізувалися у спеціальних працях про закарпатське село, підготовлених головним чином вченими Ужгородського державного університету [3], написані на значному архівному матеріалі, а іншим разом і на власних спостереженнях, як активних учасників подій [4]. Автори згаданих публікацій повніше відтворили злам усталених приватно-власницьких селянських форм хазяйнування та утвердження цілком нових соціально-економічних відносин внаслідок відчуження селянина від власності і переходу до колективних методів праці. Незважаючи на спрощений, а інколи і просто ідеалізований спосіб трактування тих доленосних, але і драматичних подій, все ж ці праці становлять певний етап в дослідженні історії закарпатського селянства ХХ століття.

Стосовно дослідження історії України 60 – 80-х років, зокрема селянства, то тут слід відзначити наступне. У зв'язку з тим, що у партійно-директивних документах змішувалися ідейно-політичні та методологічні акценти на утвердження єдиного народно-господарського комплексу Радянського Союзу та формування нової історичної спільноти – радянського народу, історики теж почали зосереджувати особливу увагу на загальному, а не специфічному у тій чи іншій республіці, а тим паче в окремих регіонах. За цих обставин у загальних працях з історії України соціально-економічні процеси на Закарпатті 60 – 80-х років почали нівелюватися, тобто специфічне цілеспрямовано замовчувалося та не виокремлювалося і, навпаки, вишукувалися приклади для підтвердження тези про домінування загального, характерного для всього радянського суспільства [5].

Ця тенденція позначилася і на спеціальних публікаціях про Закарпаття 60 – 80-х років. Все ж селянській, аграрній проблемі приділялась значна увага, зокрема в контексті характеристики народного господарства та з'ясування соціально-побутових і культурно-освітніх проблем краю періоду, так званого, розвинутого чи реального соціалізму. Йдеться насамперед про монографічні дослідження [6].

Водночас було опубліковано чимало праць про структуру сільськогосподарського виробництва Закарпаття, про вирощування зернових та кормових культур [7], про тваринництво [8], виноградарство та садівництво [9], культивування чаю та цитрусових [10]. Ці питання досить ґрунтовно висвітлювалися і в нарисах, написаних відомими в краї організаторами та керівниками колгоспів та радгоспів, загалом аграрно-виробничих об'єднань [11].

Заслужують також на увагу праці, автори яких зробили спробу критично осмислити систему організації сільського господарства Закарпаття з метою підвищення його ефективності. У зв'язку з цим акцентувався досвід укрупнення колгоспів, йшлося про матеріально-технічне забезпечення господарств, впровадження госпрозрахунку та поглиблення спеціалізації [12]. До цієї серії праць можна віднести також публікації, в яких узагальнювався передовий досвід окремих господарств в організації виробництва та вирощуванні різних сільськогосподарських культур [13]. Ці питання, а також окремі аспекти соціальних та культурно-освітніх процесів, висвітлювалися у працях з історії Закарпаття радянської доби [14], зокрема у публікаціях партійно-радянських функціонерів краю [15].

На жаль, після відновлення державної незалежності України історія закарпатського селянства радянської доби ще не привернула пильної уваги дослідників, на яку вона безумовно заслуговує. Нове бачення історії України, зокрема селянства другої половини ХХ століття відтворена у небагатьох монографічних дослідженнях, в яких критично проаналізовано вельми драматичний і суперечливий етап функціонування радянської тоталітарної системи та її вплив на долю українського села [16]. У цьому контексті загальні публікації з історії України мають важливе методологічне значення і для відтворення соціально-економічних змін у закарпатському селі 50 – 80-х рр.

Все ж ці праці містять значну інформацію і за умов критичного їх осмислення дають можливість сучасним дослідникам об'єктивніше відтворити суперечливі, а інколи і драматичні етапи історії закарпатського селянства другої половини ХХ століття.

1. История Украинской ССР: В 10 т.- К.: Наукова думка, 1985.-Т.9. Украина в период построения развитого социалистического общества (1945 – начало 60-х годов).-582 с.; Історія селянства Української РСР: В 2-х т.- К.:Наукова думка, 1967.- Т.2.-534 с.

2. Задорожний В., Паламарчук М. Успіхи економічного розвитку західних областей Української РСР.-К.,1960.-173с.; Ковалевська Т. Розвиток продуктивних сил західних областей України за роки Радянської влади.- К.,1960.-40 с.; Тетерін І. Соціалістичні перетворення в сільському господарстві західних областей України. Автореферат дисертації на здобуття вченого звання кандидата історичних наук.-К.,1954.-20 с.; Черниш Й. Комуністична партія України – організатор соціалістичних перетворень в західних областях УРСР (1939-1958 рр.). -Львів: Вид-во Львівського університету, 1963.-266 с.; Івасюта М. Закономірності та особливості колективізації сільського господарства західних областей УРСР // Український історичний журнал.-1984.-№ 9.- С.49-58; Козловська Л.Г. Розвиток народного господарства Закарпатської області за роки Радянської влади. – Львів: Видавництво Львівського університету, 1959. – 165 с.; Попович П.П. Економічні перетворення в сільському господарстві Закарпатської області // Розвиток економіки західних областей УРСР.- Львів, 1964.- С.254 - 263.
3. Куценко К. Братня допомога народів Радянського Союзу в соціалістичній перебудові сільського господарства Закарпатської області (1945-1950 рр.) // Наукові записки УжДУ.-Т.29.-Ужгород,1957.-С.76-88.; Міщенко С., Шеневідько А. Розвиток сільського господарства Закарпаття за роки Радянської влади // Великий Жовтень і розквіт возз'єднаного Закарпаття.-Ужгород: Карпати, 1970.-С.348-366; Нариси історії Закарпаття.-Т.2. 1918-1945рр.-Ужгород: Закарпаття, 1995.-663 с.; Ілько В.І. Аграрні перетворення в закарпатському селі (1944 - 45 рр.) // Соціалістичні перетворення на Закарпатті за 25 років Радянської влади: Матеріали республіканської конференції присвяченої 25-річчю возз'єднання Закарпаття з Радянською Україною (1945-70). – Ужгород: Карпати, 1970. – 219 с.; Міщанин В.В. Закарпатський “куркуль”. (Документальний епізод із 1950 р.) // Історична школа професора Володимира Задорожного. Науковий збірник. Випуск перший. – Ужгород: Патент, 1999.- С.226 – 237.
4. Коровський В. Роста й міцніє наш колгосп. –Ужгород, 1954.-70 с.; Лавренко Я. Закарпатське село Білки.-Ужгород, 1959.-72 с.; Петросян Ш. Життя вимагає.-Ужгород, 1959.-63 с.; Супрун Д. Село над Тисою.-Ужгород, 1966.-64 с.; Пітра Ю. В майбутнє віримо, майбутнє творимо.-Ужгород, 1984.-128 с.
5. Богодист І.П. Соціалістичні перетворення в сільському господарстві західноукраїнського села // Український історичний журнал.- 1957.- N2.- С.67-82.; Колесник А.Д. Советское Закарпатье в братской семье народов СССР.-М.: Знание. Серия История.-1960.-№ 9.- 32 с.; Колотуха Я.Я. Возз'єднана Україна // Український історичний журнал.-1964.-№4.-С.28-39; Розквіт економіки західних областей УРСР (1939 – 1964 рр.).- Львів: Вид-во Львівського університету, 1964.- 290 с.; Василенко С.Т., Горват І.М. Здійснення ленінського кооперативного плану на Закарпатті // Український історичний журнал.-1975.-№6.-С.94-98; Кошарний І.Я. У сузір'ї соціалістичної культури. Культурне будівництво в возз'єднаних областях УРСР (1939 – 1958 рр.). - Львів, 1975; Крачковський Б.П.Радгоспне будівництво в західних областях УРСР за роки Радянської влади // Возз'єднання українських земель в єдиній українській радянській державі – торжество ленінської національної політики КПРС.-Ужгород, 1976. - С.169-172; Блага І.П., Яночко В.Я. Зростання продуктивних сил закарпатського села за роки Радянської влади // Возз'єднання українських земель в єдиній українській радянській державі – торжество ленінської національної політики КПРС.-Ужгород, 1976.-С.165-169.
6. Шляхом до щастя.- Ужгород: Карпати, 1973.- 288 с.; Розквіт Закарпаття в братній сім'ї народів.-Львів: Вища школа, 1985.-147 с.; Закарпаття: минуле і сучасне. – Ужгород: Видавництво УжДУ, 1986. – 231 с.

7. Габовда М. 230 центерів кукурудзи з гектара.- Ужгород, 1950.- 24 с.; Шляхи підвищення родючості ґрунтів і врожайності сільськогосподарських культур в Закарпатській області.- Ужгород, 1954.- 144 с.; Голінка І.І. Вирощування зернових в Верховині. – Ужгород, 1951. – 16 с.; Фаворов О.М., Глянько Г.А., Криволапова О.П. Картопля в Карпатах. – Ужгород: Карпати, 1965. – 72 с.; Вайс М.Б., Колесніков С.В. Створення та використання культурних пасовищ. – Ужгород: Карпати, 1970. – 120 с.; Технологія виробництва кормів у горах. – Ужгород: Карпати, 1974 – 142с.; Юрійчук П.Ф. Інтенсивне використання природних кормових угідь. – Ужгород: Карпати, 1977 – 64 с. Юрійчук П.Ф. Інтенсивне використання природних кормових угідь. – Ужгород: Карпати, 1977 – 64 с.; Гадзіра В.І. Поля колгоспного колос дорідний.- Ужгород: Карпати, 1978.- 90 с.
8. Шестидесятний О.А. Тваринництво в гірських колгоспах. – Ужгород: Закарпатське обласне видавництво, 1951. – 50 с.; Інтенсифікація тваринництва. – Ужгород: Карпати; Кишинів: Картя Молдовеняске, 1968. – 108 с.; Спеціалізація тваринництва, її вигоди і переваги. – Ужгород: Карпати, 1970.– 87 с.; Проблеми гірського землеробства і тваринництва. – Ужгород: Карпати, 1973. – 168 с.; Король В.І., Первак Я.І. Виробництво продукції скотарства і вівчарства в горах. – Ужгород: Карпати, 1974. – 51 с.
9. Барат І. За 250 центнерів винограда з кожного гектара. – Ужгород: Обласне книжково-газетне видавництво, 1953. – 24 с.; Томпа Ф. Колгоспні виноградари. – Ужгород: Закарпатське обласне видавництво, 1956. – 30 с.; Перетворимо Закарпаття в край садів і виноградників. – Ужгород: Закарпатське обласне книжково-газетне видавництво, 1961. – 48 с.; Шепя В.В., Третяков В.Ф. Економіка виробництва винограду на Закарпатті. – Львів, 1971. – 128 с.; Любимова Л.Л. Сади на схилах. – Ужгород: Карпати, 1969. – 79 с.; Чепорнюк Н.П. Інтенсифікація передгірного садівництва. – Ужгород: Карпати, 1972. – 87 с.; Шепя В.В. Проблеми розвитку виноградарства Закарпаття. – Київ: Урожай, 1972. – 195 с.; Попович П. Садівництво на схилах. – Київ: Урожай, 1975. – 200 с.
10. Криволапов В.Е. Чай и другие субтропические культуры в Закарпатской области. – Ужгород: Книжно-газетное издательство, 1951. – 108 с.; Чхаидзе И.И. Культура чая в Закарпатье. – М.: Изд - во АН СССР, 1953. – 56 с.; Сочава В.Б. Закарпатська область – новий район культури чаю в СРСР // Питання розвитку продуктивних сил Західних областей Української РСР. – Київ: Видавництво АН УРСР, 1954. – 335 с.; Чхаидзе И.И. Итоги работы по изучению развития культуры чая в Закарпатской области // Вопросы развития культуры чая в новых районах СССР. – Москва: Издательство Академии Наук СССР, 1955. – 160 с.
11. Талпаш Й.С. Як ми зміцнюємо громадське господарство колгоспу.- Ужгород, 1954.- 76 с.; Алечко М. Моя праця на колгоспній фермі.- Ужгород, 1955.- 32 с.; Галяш М. Колгоспи на новому етапі.- Ужгород, 1961.- 15 с.; Бенедек Ю. Сонячні грона. – Ужгород: Закарпатське обласне книжково-газетне видавництво, 1961. – 11 с.; Антоник Т.Г. Земля любить завзятих: Передові господарства.- Ужгород: Карпати, 1977.- 88 с.; Біров А.О. Оглядаючи пройдене.- Ужгород: Карпати, 1991.- 64 с.
12. Шестидесятний О.А. Поглиблювати спеціалізацію колгоспів. – Ужгород: Закарпатське обласне книжково-газетне видавництво, 1964. – 85 с.; Що нам дає спеціалізація. – Ужгород: Карпати, 1965. – 51 с.; Панченко С., Фрис Р. Інтенсифікація: Вірний шлях.- Ужгород: Карпати, 1965.-24 с.; Економіка колгоспного виробництва. – Ужгород: Карпати; Кишинів: Картя Молдовеняске, 1967. – 102с.; Довбуш С.Ю. Организация и пути совершенствования хозяйственного расчета в колхозах на примере колхозов Львовской и Закарпатской областей. Автореферат... кандидата экономических наук.- Львов, 1974.- 28 с.; Ємець Г.С. Індустріалізація

сільськогосподарської зони Карпат. – Ужгород: Карпати, 1975. – 127с. Попович П.П. Переваги міжгосподарського кооперування. – Ужгород: Карпати, 1978. – 72 с.; Лендел М.А., Колесніков Ю.Р. Внутрікогоспне планування в системі господарського механізму // Удосконалення системи управління і економічних відносин у сільському господарстві. Наукові праці ЛГСІ.т.83 – Львів,1979. – 168 с.; Ємець Г.С. Індустріальні кроки карпатського села. – Ужгород: Карпати, 1980. – 143 с.

13. Колька І.І. Ордена Леніна колгосп “ХХІІ партз’їзд”. – Ужгород: Карпати, 1970. – 112 с.; Білинець П.Ю. Ордена Трудового Червоного прапора колгосп “За нове життя”. – Ужгород: Карпати, 1973 – 176 с; Коваленко м. Промислове вирощування овочів. – Ужгород, 1975 .- 128 с.

14. Будівництво шкіл на Закарпатті.- Ужгород, 1958.- 64 с.; Горленко М.Ф. Ликвідація економічної і культурної відсталості Закарпатської України // Учені записки Московського пединститута ім.Леніна.- 1958.- Т.127.- В.1.- С.81 – 109.; Грищенко М.М. Народна освіта в західних областях Української РСР. – К.: Радянська школа, 1960. – с. 121.; Буркало І.Ф. З історії ліквідації неписьменності і малописьменності на Закарпатті в роки Радянської влади // Український історичний журнал.- 1966.- № 5. – С. 98 – 116.; Гомонай В.В. Народна освіта Радянського Закарпаття. – Київ-Ужгород: “Радянська школа”, 1988. – 168 с.; Варецький В. Розквітає економіка і культура Радянського Закарпаття // Економіка Радянської України.-1965.-№ 6.-С.9-14.; Чаварга І.М. Розвиток освіти і культури на Закарпатті в 1959-1965 рр. // Український історичний журнал.-1969.-№ 10.-С.84-89.; Шекета А.М. З турботою про людей. – Ужгород: Карпати, 1974. – 112 с.; Ажнюк М.О.,Ярема В.І. Розвиток виробництва предметів споживання і зростання добробуту трудящих Закарпаття за роки Радянської влади // Воз’єднання українських земель в єдиній українській радянській державі – торжество ленінської національної політики КПРС (Матеріали республіканської науково-теоретичної конференції,присвяченої 30-річчю воз’єднання Закарпаття з Радянською Україною. 17-18 квітня 1975 року).-Ужгород,1976.-С.177-180.

15. Компанець І. Сільське господарство Закарпаття на шляху неухильного піднесення // Більшовик України.-1951.-№3.-С.30-37; Белоусов В.І.Закарпаття воз’єднане і оновлене (до 20-річчя воз’єднання Закарпаття з Радянською Україною) // Український історичний журнал.-1965.-№6.-С.12-22; Ільницький Ю.В. 20 Радянських років. – Ужгород,1965. – 96 с; Ільницький Ю.В. Віхи звитяжного поступу. – Ужгород: Карпати, 1975. – 144 с.; Бандровський Г.Й. На магістралі звершень. – Ужгород: Карпати, 1985. – 152 с.

16. Лендел М.А. Аграрні відносини на Закарпатті: уроки минулого і сучасність. – Ужгород: Патент,1999.-275с; Міщанин В.В. Аграрна політика на Закарпатті в 1945-1950 рр.- Ужгород, 2000.- 138 с.; Кривчик.Г.Українське село під владою номенклатури (60-80-ті рр. ХХ ст.). - Дніпропетровськ, 2001.-192 с.; Сеньків М. Західноукраїнське село: насильницька колективізація 40 – поч. 50-х рр.ХХ ст./ Інститут українознавства ім.І.Крип’якевича НАН України.- Львів, 2002.- 292 с.

SUMMARY

N. Zhulkanych. Agricul relationships in Transcarpathia in the second half of the 40-th-90th. Historical review.

In article it is described the historical review of developing and forming of agricultural relationships in Transcarpathia in the second half of 40-th – 90 years XX century. The describing tendencies were reviewed of the rural problems in historical literature, collektivization of small farm, development of agricultural producing, aspects of social – economic changes in Soviet period. It was critically interpreted the disputable stages of the history of Transcarpathian peasantry.